

Raport „Profilaktyka palenia tytoniu w szkole”

opracowany na podstawie wyników badań ankietowych przeprowadzonych
przez Ośrodek Rozwoju Edukacji w szkołach promujących zdrowie w Polsce w 2013 roku

Wprowadzenie

Mimo rozpowszechnionej wiedzy o szkodliwości palenia tytoniu wciąż jest to zachowanie popularne wśród dzieci i młodzieży. W wielu krajach podejmowane są liczne działania edukacyjne i ekonomiczne w celu ograniczenia liczby palaczy. Mimo to, palenie tytoniu – czynne i bierne - wciąż stanowi poważny problem społeczny i zagrożenie zdrowia dla wielu ludzi. Zapobieganie używaniu substancji psychoaktywnych przez dzieci i młodzież jest jednym z priorytetów krajowych programów oraz działań profilaktycznych i wychowawczych realizowanych w szkołach. Dotychczasowe doświadczenia i badania ewaluacyjne¹ pokazują, że największą skuteczność mają programy kształtujące kompetencje społeczne, umiejętności radzenia sobie ze stresem i rozwiązywania problemów, wzmacnianie poczucia własnej wartości oraz stwarzanie alternatyw dla zachowań ryzykownych.

Jednym z dokumentów, który określa politykę zdrowotną, społeczną i ekonomiczną zmierzającą do zmniejszania używania wyrobów tytoniowych jest „Program Ograniczania Zdrowotnych Następstw Palenia Tytoniu w Polsce: Cele i zadania na lata 2010-2013”. Został on opracowany został na podstawie art.4 ustawy z 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (Dz. U. z dnia 1996 r. Nr 10, poz. 55, z późn. zm).

Program ten nakreśla kierunki działań oraz priorytetowe cele i zadania w dziedzinie zwalczania zagrożeń zdrowia związanych z paleniem tytoniu. Zostały one sformułowane na podstawie badań dotyczących zachowań zdrowotnych wybranych grup ludności i oceny stanu zdrowia ludności uwarunkowanego paleniem tytoniu.

¹ Ostaszewski K. (2010) Kompendium wiedzy o profilaktyce w: Przewodnik metodyczny po programach promocji zdrowia psychicznego i profilaktyki, Fundacja ETOH, Warszawa

W Ośrodku Rozwoju Edukacji upowszechniamy programy oraz podejścia, które służą promocji zdrowego stylu życia oraz umożliwiają realizację różnych zadań z zakresu promocji zdrowia i profilaktyki, w tym również profilaktyki nikotynizmu wśród dzieci i młodzieży.

Cele, przedmiot i metodologia badania

Celem badania ankietowego było pozyskanie informacji o skali zjawiska palenia tytoniu w polskich szkołach oraz działaniach podejmowanych przez placówki w zakresie profilaktyki nikotynowej.

Przedmiot badania:

Realizując zadania z Programu Ograniczania Zdrowotnych Następstw Palenia Tytoniu na lata 2010-2013 Zespół ds. Promocji Zdrowia w Szkole ORE przeprowadził anonimowe badanie ankietowe dotyczące działań podejmowanych przez szkoły w zakresie profilaktyki palenia tytoniu.

Metodologia

Adresatem badania były szkoły promujące zdrowie w Polsce. Badanie przeprowadzono w IV kwartale 2013 roku.

Respondenci otrzymali ankietę opracowaną w Zespole ds. Promocji Zdrowia w Szkole. Została ona przesłana w formie elektronicznej do wojewódzkich koordynatorów programu Szkoły Promujące Zdrowie, którzy przekazali ją do szkół i placówek w sieciach wojewódzkich w całej Polsce.

Ankieta zawierała pytania dotyczące skali zjawiska palenia tytoniu przez dzieci i młodzież oraz działań podejmowanych przez szkołę w zakresie profilaktyki palenia tytoniu.

W szczególności pytano o:

- występowanie i skalę zjawiska palenia tytoniu wśród uczniów,
- przeprowadzenie diagnozy w tym zakresie w społeczności szkolnej,
- zadania z zakresu przeciwdziałania paleniu tytoniu w szkolnym programie profilaktyki na rok 2013/2014,
- realizację programów profilaktycznych z zakresu profilaktyki nikotynowej,
- rodzaj zajęć dydaktycznych i osoby, które realizują tę tematykę w szkole,
- materiały z jakich korzysta szkoła,

- inne działania, jakie prowadzi szkoła z zakresu zapobiegania palenia tytoniu wśród uczniów,
- ewaluację działań oraz wskaźniki efektywności.

Wyniki

W badaniu wzięło udział 445 szkół (22 % ogółu szkół promujących zdrowie). Wypełnione ankiety otrzymano z następujących województw:

- dolnośląskiego,
- lubelskiego,
- łódzkiego,
- małopolskiego
- opolskiego,
- podlaskiego,
- pomorskiego,
- świętokrzyskiego,
- wielkopolskiego,
- warmińsko-mazurskiego,
- zachodniopomorskiego.

Poniższa tabela przedstawia reprezentację poszczególnych typów szkół, które uczestniczyły w badaniu:

Typ szkoły	Liczba	Szkoła wiejska	Szkoła miejska
Szkoły podstawowe	239	77	162
Gimnazja	92	26	66
Szkoły ponadgimnazjalne	66	6	60
Zespoły szkół: sp i gimn (36); gimn i ponadgim(3); sp ,gimn,ponadgimn (9)	48	25	23
Razem:	445	134	311

W analizie wyników nie wzięto pod uwagę danych z ankiet otrzymanych z zespołów szkół, gdyż informacje dotyczyły całego zespołu bez podziału na typ szkoły znajdujące się w zespole.

Wyniki szczegółowe:

1. Występowanie zjawiska palenia tytoniu wśród uczniów

Zjawisko palenia tytoniu występuje we wszystkich typach badanych szkół, w różnym nasileniu. 82,4% ankietowanych szkół podstawowych podaje, że na ich terenie nie zaobserwowano palenia tytoniu przez uczniów. Jednak w 9,2% badanych szkół podstawowych uczniowie palą papierosy. Mimo, iż nie jest to wynik wysoki może budzić niepokój, gdyż opisuje ryzykowne zachowania dzieci. Z analizy odpowiedzi respondentów z gimnazjum wynika, że w 78,3 % tego typu szkół oraz w 92,4% szkół ponadgimnazjalnych występuje zjawisko palenia tytoniu. Wraz z wiekiem rośnie liczba palących uczniów.

Szczegółowe wyniki obrazuje zamieszczona poniżej tabela.

Tabela 1. Zjawisko palenia tytoniu wśród uczniów

	Szkoła podstawowa		Gimnazjum		Szkoła ponadgimnazjalna	
Tak	22	9,2%	72	78,3%	61	92,4%
Nie	197	82,4%	13	14,1%	4	6,0%
Trudno powiedzieć	20	8,4%	7	7,6%	1	1,5%

2. Źródła informacji

Najwięcej informacji o zjawisku palenia tytoniu oraz skali jego występowania w szkole nauczyciele czerpią z obserwacji własnych. W mniejszym stopniu informacje takie uzyskują od rodziców oraz samych uczniów.

Tabela 2. Źródła informacji na temat palenia tytoniu w szkole i skali jego występowania

Źródło informacji	Szkoła podstawowa	Gimnazjum	Szkoła ponadgimnazjalna
Obserwacje własne	160	53	61
Informacje od rodziców	55	22	24
Przeprowadzenie ankiety wśród uczniów	85	40	40
Inne źródło: inni uczniowie, skrzynka zaufania, straż miejska	pojedyncze przypadki	30	10

3. Realizacja działań z zakresu profilaktyki tytoniowej w szkołach

W zdecydowanej większości placówek w programie profilaktyki na rok szkolny 2013/14 są zawarte zadania z zakresu przeciwdziałania paleniu tytoniu. Prawdopodobnie, ze względu na to, że problem dotyczy w większym stopniu gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej, prawie wszystkie te placówki (blisko 100 %) mają zadania z zakresu profilaktyki tytoniowej zapisane w szkolnym programie profilaktyki.

Tabela 3. Informacja na temat zadań z zakresu przeciwdziałania palenia tytoniu w szkole

	Szkoła podstawowa		Gimnazjum		Szkoła ponadgimnazjalna	
Tak	219	91,6%	91	98,9%	65	98,5%
Nie	20	8,4%	1	0,1%	1	1,5%

W prawie wszystkich badanych szkołach (około 80 % odpowiedzi) realizowane są programy edukacyjne z zakresu profilaktyki palenia tytoniu.

Tabela 4. Realizacja programów edukacyjnych z zakresu profilaktyki palenia tytoniu w szkole

	Szkoły podstawowe		Gimnazjum		Szkoły ponadgimnazjalne	
Tak	193	80,8%	72	78,3%	54	81,8%
Nie	46	19,2%	20	21,7%	12	18,2%

W zdecydowanej większości szkół podstawowych wymieniano następujące programy profilaktyczne:

Nie pal proszę przy mnie proszę

Znajdź właściwe rozwiązanie

Najczęściej realizowane programy w szkołach gimnazjalnych to:

Znajdź właściwe rozwiązanie

Jabłko zamiast papierosa

Dziękuję Nie

Zanim spróbujesz

Trzymaj formę

W ankietach ze szkół ponadgimnazjalnych wymieniano następujące programy realizowane w szkole:

W zdrowym ciele zdrowy duch,

Nie pal – decyzja należy do Ciebie

Analiza programów edukacyjnych realizowanych w szkołach wykazała kilka przypadków wdrażania programów zupełnie nieadekwatnych do poziomu rozwoju i potrzeb uczniów. Na przykład kilka szkół ponadgimnazjalnych podało, że realizuje program *Nie pal przy mnie proszę*, który jest adresowany do uczniów klas I-III szkół podstawowych. Z kolei w niektórych szkołach podstawowych realizowano program *Czyste powietrze wokół nas* adresowany do dzieci przedszkolnych. Stawia to pod znakiem zapytania efektywność podobnych działań profilaktycznych.

Oprócz realizacji programów edukacyjnych we wszystkich typach szkół podejmuje się szereg innych działań z zakresu profilaktyki palenia tytoniu. Najczęściej wymieniano następujące inicjatywy: organizacja apeli, happeningów, konkursów wiedzy, konkursów plastycznych, udział w ogólnopolskiej kampanii „Światowy dzień bez tytoniu”, listy do rodziców, rozmowy, prowadzenie tablicy informacyjnej, prezentacje multimedialne.

4. Realizatorzy działań profilaktycznych

Jak wynika z niżej zamieszczonej tabeli, działania profilaktyczne prowadzone są najczęściej przez wychowawców klas, następnie nauczycieli przedmiotów oraz szkolnych specjalistów. Rzadziej takie zajęcia prowadzą również: psycholog, specjalista spoza szkoły, autor programu, pielęgniarka szkolna, nauczyciel religii, pracownik Sanepidu, terapeuta, koordynator ds. profilaktyki.

Tabela 5. Osoba prowadząca zajęcia z zakresu profilaktyki palenia tytoniu w szkole.

	Szkoła podstawowa	Gimnazjalna	Szkoła ponadgimnazjalna
Nauczyciel przedmiotu	158	40	22
Wychowawca	181	33	24
Pedagog	130	31	20
Psycholog	30	10	7
Specjalista spoza szkoły	39	13	10
Autor programu	39	17	2

Na pytanie o przedmioty, w ramach których realizowana jest tematyka związana z profilaktyką palenia tytoniu, zdecydowana większość badanych ze wszystkich typów szkół, wymieniała godzinę wychowawczą (191) oraz przyrodę/biologię (160).

5. Odbiorcy działań profilaktycznych

Główną grupą społeczności szkolnej, do której skierowane są działania z zakresu profilaktyki palenia tytoniu na wszystkich etapach edukacyjnych są uczniowie. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż w 118 badanych szkołach podstawowych odbiorcami tych działań są również rodzice uczniów. W zdecydowanie mniejszym stopniu działania te obejmują nauczycieli i pracowników niepedagogicznych.

Tabela 6. Odbiorcy działań z zakresu profilaktyki palenia tytoniu

Adresaci	Szkoła podstawowa	Gimnazjum	Szkoła ponadgimnazjalna
Uczniowie	239	92	66
Nauczyciele	51	27	28
Pracownicy niepedagogiczni	3	16	5
Rodzice	118	47	10

6. Materiały wykorzystywane przez szkoły w działaniach profilaktycznych

Przy realizacji zapisów Podstawy programowej² z zakresu profilaktyki palenia tytoniu badane szkoły korzystają z różnorodnych źródeł:

- własnych materiałów opracowanych przez nauczycieli,
- ulotek Sanepidu i innych ulotek dotyczących problematyki palenia tytoniu,
- materiałów otrzymanych w ramach realizacji programów edukacyjnych,
- zasobów internetowych,
- podręczników do nauczania przyrody i biologii,
- czasopism,
- materiałów ORE,
- podręczników, programów profilaktycznych o przeciwdziałaniu uzależnieniom,
- materiałów Państwowej Inspekcji Pracy.

7. Ewaluacja szkolnych działań profilaktycznych

Z odpowiedzi respondentów wynika, że szkoły badają efekty podejmowanych działań z zakresu profilaktyki tytoniu. Większość szkół stosuje jakąś formę ewaluacji. Najczęściej wymienianymi metodami sprawdzania efektów podejmowanych działań były: obserwacja zachowania uczniów, wywiady, ankiety dla uczniów i dla rodziców.

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.

Tabela 7. Odsetek szkół prowadzących ewaluację działań z zakresu profilaktyki palenia tytoniu

Ewaluacja	Szkola podstawowa		Gimnazjum		Szkola ponadgimnazjalna	
Tak	180	75,3%	83	90,2%	54	81,8%
Nie	59	24,7%	9	9,8%	12	18,2%

Jako kryterium sukcesu (wskaźnik efektywności) najczęściej podawano zmniejszenie się liczby uczniów sięgających po papierosy oraz wzrost wiedzy i podniesienie świadomości uczniów o negatywnych skutkach palenia.

Nauczyciele oceniali też, na ile działania profilaktyczne proponowane przez szkołę, były adekwatne do problemów i potrzeb uczniów. Prawie 100 % szkół podstawowych ocenia, że działania zapobiegające paleniu tytoniu podejmowane w szkole są wystarczające. Również większość (78,3 %) gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych (71,2 %) uznaje, że działania podejmowane w szkole odpowiadają na potrzeby szkolnej społeczności.

Tabela 8. Ocena efektywności działań profilaktycznych z zakresu profilaktyki palenia tytoniu podejmowanych w szkole

Czy działania profilaktyczne były wystarczające?	Szkola podstawowa		Gimnazjum		Szkoly ponadgimnazjalne	
Tak	236	98,7%	71	78,3%	47	71,2%
Nie	6	1,3%	20	21,7%	19	28,8%

Wnioski

1. Analiza zjawiska palenia tytoniu przez uczniów w szkole podstawowej, gimnazjum oraz w szkole ponadgimnazjalnej jest zbieżna z wynikami badań epidemiologicznych ESPAD i wskazuje na jego nasilanie się wraz z wiekiem uczniów.
2. Szkoły realizują szereg programów edukacyjnych, jak również innych działań z zakresu zapobiegania tytoniu, jednak nie wszystkie działania są ewaluowane.
3. Zdecydowana większość szkół uważa, że podejmowane działania są wystarczające.

4. W niektórych szkołach realizowano programy edukacyjne nieadekwatne do poziomu rozwoju uczniów przeznaczone dla znacznie młodszych odbiorców, co musi odbijać się na ich efektywności.
5. Profesjonalne programy profilaktyczne stanowią tylko część oferty działań profilaktycznych szkoły.
6. Realizatorami działań profilaktycznych są głównie pracownicy szkoły.
7. Działania profilaktyczne adresowane są głównie do uczniów i ich rodziców.

Luty, 2014 r.